

ΘΑΝΟΣ Μ. ΒΕΡΕΜΗΣ

ΜΙΚΡΗ
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ
ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗΣ
ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ

ΘΑΝΟΣ Μ. ΒΕΡΕΜΗΣ

ΜΙΚΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ
ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗΣ
ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ

Θέση υπογραφής δικαιούχου δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας,
εφόσον η υπογραφή προβλέπεται από τη σύμβαση.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Σειρά «Μικρή ιστορία»

Θάνος Μ. Βερέμης, *Μικρή ιστορία της Μικρασιατικής Καταστροφής*

Υπεύθυνος έκδοσης: Άγγελος Κοκολάκης

Σελιδοποίηση: Κωνσταντίνος Καπένης

Copyright © Θάνος Μ. Βερέμης και Σ. Πατάκης Α.Ε.Ε.Δ.Ε.

(Εκδόσεις Πατάκη), 2022

Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Νοέμβριος 2022

Κ.Ε.Τ. Ε193 Κ.Ε.Π. 728/22

ISBN 978-618-07-0214-9

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΛΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,

ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600, ΦΑΞ: 210.36.50.069

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078

ΥΠΟΚ/ΜΑ: ΚΟΥΡΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ), 57009 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ,

ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, 2310.75.51.75, ΦΑΞ: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	9
Α'. Η απόφαση του Ελευθερίου Βενιζέλου για τη στρατιωτική παρουσία της Ελλάδας στη Μικρά Ασία	13
Β'. Η συμμαχική εντολή για την κατάληψη της Σμύρνης	26
Γ'. Ο αντίκτυπος των εκλογών στον στρατό . . .	36
Δ'. Επιχειρήσεις εναντίον του Κεμάλ. Σαγγάριος	45
Ε'. Η διασυμμαχική Συνδιάσκεψη των Παρισίων – Μάρτιος 1922	52
ΣΤ'. Η εσωτερική πολιτική κρίση και η κατάρρευση του μετώπου. Οι δίκες	57
Η εκτέλεση των έξι	86
Απόστολος Δοξιάδης – Η πρόνοια	90
Ζ'. Η Συνθήκη της Λωζάννης	94
Η'. Τουρκικός εθνικισμός και ερμηνεία της ελληνικής ιστορίας στη Μικρά Ασία	107

Θ'. Γένεση και εξέλιξη του ΚΚΕ.	110
Ι'. Οι πρόσφυγες και ο μεσοπόλεμος.	113
ΙΑ'. Η ανταλλαγή πληθυσμών.	124
ΙΒ'. Το ελληνοτουρκικό σύμφωνο φιλίας του 1930	128
Εγγύηση των κοινών συνόρων (1933)	135
ΙΓ'. Το τουρκικό παράδειγμα εθνικισμού	136
Ποντιακός ελληνισμός και τουρκικές ακρότητες	139
ΙΔ'. Ποιους έφεραν οι Μικρασιάτες στην ελλαδική	
επιστήμη και κοινωνία.	142
<i>Επίμετρο</i>	147
α. Ντέιβιντ Λούντ Τζορτζ – War Memoirs.	147
β. Οι ελληνοβουλγαρικές σχέσεις (1919-1922)	148
γ. Ανακριτική Επιτροπή Επιχειρήσεων	150
δ. Μεταξάς – Βενιζέλος (1934-1935).	151
ε. Μαραβελάκης – Βακαλόπουλος	152
στ. Κλεάνθης Σκαλιέρης, <i>Λαοί και φυλαί</i>	
<i>της Μικράς Ασίας</i> (1922).	153
<i>Παράρτημα: Το κείμενο της ελληνικής επιστολής</i>	
<i>προς τον Γενικό Γραμματέα του ΟΗΕ Αντόνιο</i>	
<i>Γκουτέρες (27 Ιουλίου 2021)</i>	155
<i>Ευρετήριο</i>	163

Εισαγωγή

Η μικρασιατική περιπέτεια άλλαξε την Ελλάδα σε μεγαλύτερη κλίμακα από οποιοδήποτε προηγούμενο γεγονός της νεότερης ιστορίας. Πρόκειται για το γεγονός που οδήγησε στην ολοκλήρωση ενός ενιαίου έθνους-κράτους μετά την αναγκαστική ανταλλαγή πληθυσμών ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία. Την πραγματοποίηση της ενσωμάτωσης 1.300.000 προσφύγων σε μια χώρα περίπου 5.500.000 κατάφερε κυρίως ο Ελευθέριος Βενιζέλος, που έμαθε τους Έλληνες να αναζητούν πάντοτε τη μεσότητα του Αριστοτέλη. Οι κύριες αρετές που τους συνιστούσε προέρχονταν επίσης από τα *Ηθικά Νικομάχεια*: 1) Θάρρος, 2) Μεγαλοψυχία, 3) Μετριοπάθεια, 4) Δικαιοσύνη.

Ήταν άραγε η ικανότητα του Βενιζέλου να προβλέπει τις μελλοντικές εξελίξεις ή η ευχέρεια της προσαρμογής σ' αυτές που τον κατέστησαν κορυφαίο πολιτικό της εποχής του; Οπωσδήποτε ανήκε σε μια ηρωική παράδοση ηγέτη ο οποίος έθετε τη μορφή του πολιτεύματος στην υπηρεσία του εθνικού συμφέροντος.

Η εξοντωτική πολιτική των Νεοτούρκων οδήγησε

πάνω από ένα εκατομμύριο Αρμένιους στην εξαφάνιση, και μετά τους Χριστιανούς Ασσυρίους, που κανείς πια δεν θυμάται.¹ Οι Έλληνες ακολούθησαν με ιδιαίτερες προδιαγραφές. Όταν οι Οθωμανοί μπήκαν στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, το Υπουργείο Εσωτερικών οργάνωσε το «Διευθυντήριο για τη Διαχείριση Φυλών και Μεταναστών» με εντολές προς όλους τους σφαγείς των μη τουρκικών μειονοτήτων να εξαντλούν όλα τα μέσα καταστροφής των μη μουσουλμάνων.

Κατά τη διάρκεια του μεγάλου πολέμου, οι Τούρκοι απέσπασαν από τα σπίτια τους 550.000 Έλληνες και τους ενέταξαν σε τάγματα εργασίας με μηδαμινούς πόρους επιβίωσης. Ελάχιστοι κατάφεραν να επιστρέψουν στις εστίες τους και εκεί βρήκαν συχνά την άρνηση των αρχών να τους αποκαταστήσουν. Στις 8 Μαρτίου 1915* η τουρκική αστυνομία της Κωνσταντινούπολης εκτόπισε 200 ηγέτες της ελληνικής κοινότητας. Από τον Αύγουστο ως τον Οκτώβριο 1915 οι περισσότεροι Έλληνες διώχτηκαν από το βιλαέτι της Αδρια-

1. George N. Shirinian, *Genocide in the Ottoman Empire: Armenians, Assyrians and Greek 1913-23*, Berghahn, 2017, σ. 433. Ο Ραφαήλ Λέμκιν (1900-1959) υπήρξε ο πατέρας της «Σύμβασης για την τιμωρία και την πρόληψη εγκλημάτων γενοκτονίας» του ΟΗΕ. Έγραψε βιβλίο για τις γενοκτονίες των Αρμενίων, των Ασσυρίων και των Ελλήνων από τους Οθωμανούς.

* Όσες ημερομηνίες αφορούν την Ελλάδα και την Τουρκία στο κείμενο αντιστοιχούν στο Ιουλιανό ημερολόγιο, που υπολείπεται δεκατρείς μέρες του δυτικού Γρηγοριανού. Οι διπλές ημερομηνίες ακολουθούν και τα δύο ημερολόγια.

νούπολης. Την άνοιξη του 1916 εκτοπίστηκαν πάνω από 3.000 Έλληνες από την περιοχή της Αλεξανδρέττας-Αντιόχειας. Τρομερές καταστροφές στον Πόντο έγιναν τον ίδιο χρόνο εις βάρος ελληνικών χωριών από τον στρατιωτικό διοικητή της Σαμφούντας, Ρεφέτ πασά.

Η στάση των συμμάχων των Ελλήνων μετά την ειρήνευση του 1918 παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία. Από την ευνοϊκή στάση των Βρετανών, ως την εχθρότητα του ύπατου Αμερικανού Αρμοστή στην Κωνσταντινούπολη, Μαρκ Μπρίστολ (1919-1927), και την αντιπάθεια των Γάλλων.

Όταν ο Βενιζέλος διέταξε την παρουσία ελληνικού στρατού στη Σμύρνη σε περίοδο ελληνικών διωγμών, ένα κίνητρό του ήταν και η επιστροφή των Ελλήνων προσφύγων στην πόλη. Σε εποχή κατοχής της Τουρκίας από τους νικητές η παρουσία ελληνικών δυνάμεων ήταν αναπόφευκτη.

Έτσι άρχισε η ιστορία της Καταστροφής, με την παράτολμη αυτή απόφαση, και τελείωσε περίπου μια δεκαετία αργότερα με την προσπάθεια του ίδιου ηγέτη να αποκαταστήσει τους πρόσφυγες σαν ακρογωνιαίο λίθο ενός σύγχρονου, ανεπτυγμένου και πολιτισμικά ομοιογενούς έθνους-κράτους.

Αυτό το επίτευγμα κινδύνεψε πολύ αργότερα, κατά τον εμφύλιο πόλεμο, να διαρραγεί. Όμως ο χρόνος, που τα πάντα θεραπεύει, μας ξαναφέρει στα βήματα του ανορθωτή.

Ολόκληρη η πορεία από την κατακερματισμένη κοι-

νωνία του 1821 ως την ενότητα της σημερινής Ελλάδας πλουτίζεται διαρκώς από τη συνομιλία του τώρα με το τότε, της «φαντασιακής» κοινότητας από όπου και αν έρχεται. Ο Βενιζέλος είναι σίγουρα «ένας μεγάλος ανάδοχος της “φαντασιακής” μας κοινότητας».² Ακόμα και τα λάθη του κατατείνουν σε θετικό αποτέλεσμα.

Ο συγγραφέας οφείλει χάριτες στο πρόσφατο βιβλίο των Benny Morris και Dror Ze'evi, *Η τριακονταετής γενοκτονία. Ο αφανισμός των χριστιανικών μειονοτήτων της Τουρκίας, 1894-1924*.

2. Benedict Anderson, *Imagined Communities*, Verso, London 1983, σ. 223· επίσης Benny Morris & Dror Ze'evi, *Η τριακονταετής γενοκτονία. Ο αφανισμός των χριστιανικών μειονοτήτων της Τουρκίας, 1894-1924*, Εκδόσεις Πατάκη, 2021, σ. 387-399.

Η απόφαση του Ελευθερίου Βενιζέλου για τη στρατιωτική παρουσία της Ελλάδας στη Μικρά Ασία

Με την απόσταση που μας χωρίζει από την απόφαση που έφερε τις ελληνικές δυνάμεις στην Τουρκία, μπορούμε πλέον να αποτιμήσουμε με νηφαλιότητα το κόστος της επιλογής αυτής. Θα ήταν βέβαια σφάλμα αναχρονισμού αν εφαρμόζαμε την έκτοτε κτηθείσα γνώση του τι επρόκειτο να ακολουθήσει για να κρίνουμε τις αποφάσεις που διαμορφώθηκαν σε εποχή ελληνικών θριάμβων και κατάπτωσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και αγαθών σχέσεων με τις νικητρίες δυνάμεις.

Είναι ωστόσο νόμιμο να προβούμε σε ένα συμπέρασμα και σε μια προτροπή προς τους νεότερους ιστορικούς. Με την ύστερη γνώση των συνεπειών της απόφασης θα μπορούσαμε να αποφανθούμε ότι οι σοβαρότερες εδαφικές απώλειες από την Καταστροφή του 1922 υπήρξαν η Ανατολική Θράκη και οι Ίμβρος και Τένεδος, όλες περιοχές οι οποίες είχαν προσαρτηθεί στην

ελληνική επικράτεια. Θυμίζουμε ότι η Σμύρνη ουδέποτε προσαρτήθηκε από την Ελλάδα, γι' αυτό και η κατηγορία κατά των έξι ότι παραχώρησαν ελληνικά εδάφη ήταν αβάσιμη.

Η σκληρότερη ανταλλαγή απόψεων για τις ευθύνες της μικρασιατικής εκστρατείας περιέχεται στην αρθρογραφία Μεταξά-Βενιζέλου στις εφημερίδες *Καθημερινή* και *Ελεύθερον Βήμα*. Τα εκατόν επτά κείμενα των δύο αντιπάλων τα οποία δημοσιεύτηκαν από τον Οκτώβριο 1934 ως τον Ιανουάριο 1935, εκδόθηκαν σε κοινό τόμο από τις εκδόσεις Κυρομάνος, στη Θεσσαλονίκη το 2007.

Η συνεισφορά του γερμανικού προπαγανδιστικού μηχανισμού στον εθνικό διχασμό διεκτραγωδεύεται στο βιβλίο του Στράτου Δορδανά *Οι αργυρώνητοι* (Αλεξάνδρεια, 2021). Το βιβλίο ασχολείται με τη συνεργασία των Γερμανών και του κωνσταντινικού στρατιωτικού συστήματος για την υπονόμευση του βενιζελικού έργου και την έξοδο της Ελλάδος στον πόλεμο υπέρ της Entente. Κορυφαίος του χορού της προπαγάνδας υπήρξε ο βαρόνος Καρλ Φράιχερν Σβάινσμπεργκ φον Σενκ, με δεύτερο τον στρατιωτικό ακόλουθο στην Ελλάδα Έρνεστ Φρίντριχ Μαξ φον Φαλκενχάουζεν.

Η ευθύνη του βασιλιά Κωνσταντίνου για την κορύφωση του διχασμού δεν υπολείπεται εκείνης του Βενιζέλου. Ο τελευταίος όμως πιστώνεται με την ορθή επιλογή πολιτικής που έφερε την Ελλάδα στο στρατόπεδο των νικητών, με τη διατήρηση των κεκτημένων των

Βαλκανικών Πολέμων και την προσθήκη σ' αυτά της Θράκης.

Η απουσία από τα τεκμήρια του Κώστα Σταματόπουλου του έργου του Γιώργου Λεονταρίτη,³ το οποίο περιέχει την αλληλογραφία του Κωνσταντίνου, όταν βρισκόταν στην Ελβετία, με τον γυναικάδελφό του Κάιζερ Γουλιέλμο, αποτελεί σημαντική παράλειψη για τις προθέσεις τότε του έκπτωτου μονάρχη.⁴ Ο Κωνσταντίνος ζητούσε επίμονα από τον Κάιζερ να του επιτρέψει να ηγηθεί του Δ' Σώματος Στρατού το οποίο στρατοπέδευε στη γερμανική πόλη Γκέρλιτς, για να συμπολεμήσει με τους Γερμανούς στο μέτωπο της Μακεδονίας κατά του Ελληνικού Στρατού. Η προσπάθεια αυτή απέτυχε.

Συνηθίζουν πολλοί ιστορικοί μας, όταν εξηγούν τα κίνητρα που οδήγησαν την Ελλάδα στη Μικρά Ασία, να σταθμίζουν ηθικά μόνο τους διωγμούς που υπέστησαν οι εκεί Έλληνες μετά τους Βαλκανικούς πολέμους. Για την αντικειμενικότερη αποτίμηση του ισοζυγίου των ευθυνών, θα ήταν απαραίτητο να υπολογίσουμε και τις ακρότητες που προκλήθηκαν κατά των μου-

3. Γεώργιος Β. Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο, 1917-1918*, ΜΙΕΤ, 2000, σ. 145.

4. Κώστας Μ. Σταματόπουλος, *Πώς φτάσαμε στην Καταστροφή*, Εκδόσεις Καπόν, 2020, σ. 100. Ο συγγραφέας αποδίδει την εχθρότητα των συμμάχων της Entente κατά του Κωνσταντίνου σε προπαγάνδα. Όμως ο Έλληνας βασιλιάς υπήρξε αντίπαλος της σύμπλευσης της χώρας του με τους συμμάχους.

σουλμάνων της Βαλκανικής από όλους τους εμπολέμους. Όταν οι χιλιάδες μουσουλμάνοι πρόσφυγες έφτασαν στην οθωμανική επικράτεια, είναι φανερό ότι τόσο η αποκατάστασή τους όσο και η εκδικητικότητα των ομοθρήσκων τους υπήρξαν παράγοντες που επηρέασαν την κατοπινή συμπεριφορά των τουρκικών αρχών αλλά και τις αυτοδικίες κατά των Ελλήνων της Μικράς Ασίας.⁵

Η εξέλιξη του τουρκικού εθνικισμού μετά το κίνημα των Νεοτούρκων του 1908 σχετίζεται άμεσα με τις βαλκανικές συγκρούσεις και την αποπομπή των μουσουλμανικών πληθυσμών. Μολονότι η Ελλάδα εβράδυνε, λόγω του διχασμού, να βγει στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι διωγμοί εναντίον των Ελλήνων άρχισαν στη Μικρά Ασία μετά τους Βαλκανικούς πολέμους και συνεχίστηκαν ως το 1918, όπως είδαμε.

Οι εκκλήσεις των Μικρασιατών Ελλήνων προς τον Βενιζέλο αποτέλεσαν αποφασιστικό λόγο για την απόφαση του Έλληνα πρωθυπουργού να διεκδικήσει, στο Συνέδριο της Ειρήνης στο Παρίσι, την προστασία του πληθυσμού της Σμύρνης και του Βιλαετίου του Αϊδινίου.

Την ελληνική προσπάθεια ενίσχυσε άθελά της και η ιταλική διεκδικητικότητα, με αποτέλεσμα την προτί-

5. Η αναλυτικότερη αναφορά στις ακρότητες που διαπράχθηκαν κατά τους Βαλκανικούς πολέμους περιλαμβάνονται στο έργο: Carnegie Endowment for International Peace, *Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*, Ουάσιγκτον, 1914, σ. 70-80.

μηση των Άγγλων, αρχικά και των Γάλλων, για την ελληνική κατοχή αντί της ιταλικής επέμβασης. Η αντικατάσταση του Ιταλού υπουργού Σονίνο από τον Τιτόνι, το 1919, βελτίωσε τις ελληνοϊταλικές σχέσεις και έκανε ευκολότερο το έργο του Βενιζέλου.⁶

Το Βιλαέτι του Αϊδινίου περιλάμβανε τέσσερα σατζάκια με συνολικό πληθυσμό 1.650.000 κατοίκους. Από αυτούς, 940.000 περίπου ήταν Τούρκοι και 620.000 Έλληνες. Υπήρχαν ακόμη Αρμένιοι, Εβραίοι και Φραγκολεβαντίνοι. Με τη Συνθήκη του Λονδίνου τον Απρίλιο του 1915, η Ιταλία ανέλαβε την περιοχή της Αττάλειας στη νοτιοδυτική Μικρά Ασία. Το 1917 της ανατέθηκε και η Σμύρνη με τη συμφωνία του Αγίου Ιωάννη της Μωριέννης. Όμως η ιταλική βουλιμία και οι επιθετικές αυθαιρεσίες που οι ιταλικές δυνάμεις διέπραταν την άνοιξη του 1919 σε περιοχές πέραν της αρμοδιότητάς τους, ανάγκασαν τους Άγγλους, τους Γάλλους, ακόμα και τους Αμερικανούς, που υπήρξαν αρχικά αντίθετοι, να λογαριάσουν σοβαρά τις διεκδικήσεις του Βενιζέλου για μια ζώνη ελληνικού ενδιαφέροντος στη Μικρά Ασία, η οποία θα περιλάμβανε και τη Σμύρνη. Για να αντισταθμίσουν τη ναυτική παρουσία των Ιταλών έξω από τη Σμύρνη, έστειλαν το γνωστό πολεμικό Αβέρωφ με αποβατική δύναμη σε ετοιμότητα.

6. N. Petsalis-Diomidis, *Greece and the Paris Conference, 1919*, Institute for Balkan Studies, 1978, σ. 387.

Ο αρχιστράτηγος των βρετανικών δυνάμεων, Χένρυ Ουίλσον, αντίθετος προς την ελληνική απόβαση στη Σμύρνη, πρότεινε να δοθεί στους Έλληνες, εκτός από την Ανατολική Θράκη, και η χερσόνησος της Καλλιπόλεως, ενώ ο φιλέλληνας Χάρολντ Νίκολσον αλλά και ο επικριτικός των ελληνικών επιλογών Άρνολντ Τούνμπι (ως σύμβουλος του Foreign Office) αντιπρότειναν τον Απρίλιο του 1919 να δοθεί στην Ελλάδα η Κωνσταντινούπολη, αντί της Σμύρνης. Σύμφωνα με την πρόταση αυτή, η Ελλάδα θα αποκτούσε τις ευρωπαϊκές ακτές των Στενών καθώς και τη θάλασσα του Μαρμαρά, ενώ η Τουρκία θα διατηρούσε την κυριαρχία της στα ασιατικά εδάφη.

Ο Βενιζέλος θεώρησε ότι αν η Ελλάδα έπαιρνε την Κωνσταντινούπολη, θα έπρεπε να εγκαταλείψει οριστικά τις διεκδικήσεις της στη Μικρά Ασία και τη Σμύρνη. Το μελλοντικό τουρκικό κράτος θα τελούσε υπό την εντολή, πιθανότατα, της Βρετανίας, η οποία στην καλύτερη περίπτωση θα προσέφερε εγγυήσεις για τους ελληνικούς πληθυσμούς.⁷ Ο Έλληνας πρωθυπουργός αρνήθηκε την προσφορά, θεωρώντας ότι η κατοχή της Σμύρνης θα οδηγούσε μελλοντικά και στην απόκτηση της Κωνσταντινούπολης. Το αντίθετο ήταν μάλλον ανέ-

7. Νίκ. Πετσάλης-Διομήδης, «1919: Τη Σμύρνη ή την Πόλη;», στο Θάνος Βερέμης και Οδυσσέας Δημητρακόπουλος (επιμ.), *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, Εκδόσεις Φιλιππότη, 1980, σ. 100-101.

φικτο. Θεωρούσε εξάλλου υπερβολική για την Ελλάδα την ευθύνη της διαχείρισης των Στενών έναντι των μεγάλων.

Η δυνατότητα του Βενιζέλου να προσαρμόζει την εκάστοτε πορεία του στις ευκαιρίες που του προσέφεραν οι εκπρόσωποι των συνταγματικών θεσμών υπήρξε το κυριότερο πολιτικό προτέρημά του. Η αναγνώριση του Βενιζέλου ως συμμάχου του βασιλικού θεσμού εκ μέρους του Γεωργίου Α΄ τον έκανε να του προσφέρει τη στήριξή του κατά τις εκλογές του 1910. Από την πλευρά του νέου πρωθυπουργού η σχέση προκάλεσε τις «προνομίες» που διατηρούσε το στέμμα χάρη στο Σύνταγμα του 1911. Οι «προνομίες» συνυπήρχαν με τις αρχές της δεδηλωμένης και της λαϊκής κυριαρχίας, τις οποίες περιγράφει ο Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης στο έργο του ως παράγοντες έντασης του πολιτεύματος.⁸ Αν το σύνταγμα εκείνο αποτέλεσε αντίδωρο στον Γεώργιο Α΄ για τη βοήθειά του, ο αποδέκτης των προνομίων που προσέφερε στον βασιλικό θεσμό ήταν ο ελάχιστος ευγνώμων Κωνσταντίνος ΙΒ΄. Ο διχασμός προκλήθηκε σε μια υποτροπή της κρίσης ανάμεσα στον αρχηγό του κράτους και τον εκλεγμένο Πρόεδρο της Κυβέρνησης.

Όμως η κατάργηση του βασιλικού θεσμού ήταν προϊόν

8. Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, *Μεταξύ επανάστασης και μεταρρύθμισης, Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος και βενιζελισμός (1909-1922)*, Εκδόσεις Πατάκη, 2020.

όχι του βενιζελικού ριζοσπαστισμού αλλά της Μικρασιατικής Καταστροφής. Η αδυναμία του εκτοπισμένου στο Παλέρμο Κωνσταντίνου να καταλάβει τι συνέβη στη χώρα όπου είχε βασιλεύσει αποτελεί και επιβεβαίωση της ανεπάρκειάς του. Τέλειωσε τα χρόνια του στην εξουσία με τη διαπίστωση ότι δεν είχε λάβει ριζικά μέτρα κατά του Βενιζέλου. «Υπήρξα πολύ ανεκτικός, πολύ έντιμος και πολιτισμένος απέναντι του δολοφόνου αυτού».⁹

Τον μονάρχη αυτόν επανέφεραν με δημοψήφισμα οι οπαδοί του μετά τις εκλογές του 1920 που έδωξαν τον Βενιζέλο. Η δεύτερα παρουσία του στον θρόνο ήταν μια φάρσα που και ο ίδιος αντιλαμβανόταν σε στιγμές ενάργειας. Δυστυχώς δεν την κατάλαβε εγκαίρως η κυβέρνηση Δ. Γούναρη.

Η διεκδίκηση της Σμύρνης σε περίοδο αποσύνθεσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας φαινόταν ρεαλιστικό εγχείρημα. Όμως το μοναδικό ίσως σταθερό έρεισμα του Βενιζέλου ήταν η ηθική συμπαράσταση του Λούντ Τζορτζ.

Το κατοπινό υπόμνημα του υπουργού Εξωτερικών λόρδου Κόρζον είναι αποκαλυπτικό των αμφιβολιών που εκείνος έτρεφε για τις πρωτοβουλίες του πρωθυπουργού του. «Όταν οι Τούρκοι αντιληφθούν ότι θα

9. Σωτήρης Ριζάς, *Το τέλος της μεγάλης ιδέας. Ο Βενιζέλος, ο αντιβενιζελισμός και η Μικρά Ασία*, Εκδόσεις Καστανιώτη, 2015, σ. 335.

στερηθούν της Αρμενίας, ότι θα διωχθούν από την Κωνσταντινούπολη και την Ευρώπη και ότι ακόμα και η μειωμένη Μικρά Ασία θα διαμελισθεί ανάμεσα σε εχθρούς τους οποίους μισούν, ή θα γίνουν προτεκτοράτο ξένων εντολοδόχων τους οποίους θεωρούν ανάθεμα, αναρωτιέμαι τι θα κάνουν. Θα υποκύψουν ακόμα μια φορά στο μοιραίο; Ή θα θεωρήσουν απαραίτητο να δώσουν ένα χτύπημα για το Ισλάμ και τις εναπομείνσες ελευθερίες τους;»¹⁰ (25 Μαρτίου 1919).

Ο Βενιζέλος διευκόλυνε τον Κλεμανσό να καταλήξει σε ευνοϊκή για τα ελληνικά συμφέροντα απόφαση με την αποστολή δύο ελληνικών μεραρχιών εναντίον των Μπολσεβίκων στη νότια Ρωσία τον χειμώνα του 1919.

Η αισιοδοξία του Βενιζέλου για τη σταθερότητα των παραγόντων οι οποίοι είχαν επιτρέψει στους Έλληνες να υλοποιήσουν τα επεκτατικά τους όνειρα αποδείχθηκε κακός σύμβουλος. Ο Κλεμανσό, ο Λούντ Τζορτζ και συνεπώς η αγγλογαλλική εύνοια ήταν εφήμερα στοιχεία της συγκυρίας. Το χειρότερο ήταν ότι ο ίδιος ο Βενιζέλος δεν αντιλαμβανόταν ότι η θέση του στην εξουσία ήταν επισφαλής, όταν μάλιστα βασιζόταν στη βούληση ενός λαού κουρασμένου από τον πόλεμο και αντιμέτωπου με τον διχασμό και την ξένη προπαγάνδα.

10. Petsalis-Diomidis, *Greece at the Paris Peace Conference, 1919*, ό.π., σ. 198.

Ο Βρετανός ύπατος αρμοστής της Κωνσταντινούπολης, ναύαρχος Τζον ντε Ρόμπεκ, σε μήνυμά του προς τον Κόρτζον προέβλεπε το τέλος του Έλληνα πρωθυπουργού. «Ο Βενιζέλος δεν είναι θάνατος εκλογικά αλλά εφήμερος και δεν διαθέτει διάδοχο του δικού του διαμετρήματος».¹¹

Το Ανώτατο Συμβούλιο της Διάσκεψης στη Βουλόνη αποφάσισε τον Απρίλιο του 1919 να δώσει εντολή στην Ελλάδα να καταλάβει τη Σμύρνη. Ο Βενιζέλος τηλεγράφησε στις 30 Απριλίου/13 Μαΐου 1919 στον Αρχηγό του Στρατού ότι ακόμα και η Ιταλία είχε συναινέσει με τους μεγάλους «Εις την υπό της Ελλάδος στρατιωτικήν κατάληψιν της Σμύρνης, επί σκοπώ υστέρας προσκυρώσεως ταύτης εις Ελλάδα [...]».¹²

Τα επεισόδια ανάμεσα σε Έλληνες και Τούρκους κατά την ελληνική απόβαση στη Σμύρνη προκάλεσαν αρνητικές εντυπώσεις στους συμμάχους. Με εντολή του Βενιζέλου συγκροτήθηκε στρατοδικείο το οποίο καταδίκασε τρεις Έλληνες αξιωματικούς σε θάνατο. Στις 16 Ιουλίου 1919 ο αντισυνταγματάρχης Αλέξανδρος Μαζαράκης υπέβαλε στο Υπουργείο Εξωτερικών πολυσέλιδη έκθεση για τις ακρότητες που είχαν δια-

11. Γιάννης Στεφανίδης, «Από τις Σέβρες στη Λωζάννη», στο Θάνος Βερέμης και Ηλίας Νικολακόπουλος (επιμ.), *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Ελληνικά Γράμματα, 2005, σ. 223.

12. Ξενοφών Στρατηγός, *Η Ελλάς εν Μικρά Ασία*, Αθήνα 1925, σ. 51.

πραχθεί εκατέρωθεν.¹³ Έκτοτε οι προσπάθειες της ελληνικής διοίκησης ήταν να αποτρέψει τις ελληνικές αυτοδικίες με αυστηρά αντίποινα.

Το επιστέγασμα του διπλωματικού θριάμβου του πρωθυπουργού της Ελλάδος, Ελευθερίου Βενιζέλου, στο Παρίσι του 1919-1920, υπήρξε η Συνθήκη των Σεβρών. Με αυτήν πραγματοποιήθηκε «η Ελλάδα των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών» στις 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου του 1920. Η Τουρκία της ευρωπαϊκής ηπείρου περιοριζόταν στην Κωνσταντινούπολη, η Ανατολική Θράκη επιδικαζόταν στην Ελλάδα και αναγνωριζόταν η ελληνική κυριαρχία σε όλα τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου. Διατηρήθηκε ακόμα η ρύθμιση της Συνθήκης του Σαν Ρέμο για τη ζώνη της Σμύρνης, με εντολή (mandate) προς την Ελλάδα για τη διατήρηση της τάξης. Η Αρμενία έγινε ανεξάρτητη και το Κουρδιστάν αυτόνομο.

Μολονότι η υπεροχή της Ελλάδας ήταν αισθητή σε μια ηττημένη Τουρκία, τα γεγονότα αλλού ετοίμαζαν την ανατροπή. Η εισβολή των Μπολσεβίκων από τον βορρά και των οπαδών του Μουσταφά Κεμάλ από τον νότο άλλαζε τον συσχετισμό δυνάμεων. Έως το τέλος Οκτωβρίου ο Τούρκος στρατηγός Κιαζίμ Καραμπεκίρ με 25.000 τακτικό στρατό καταλάμβανε το Καρς, το Αρδαχάν και το Βατούμ, εξασφαλίζοντας την επικοινωνία των δύο στρατών.

13. Ιστορικό και Διπλωματικό Αρχείο ΥΠΕΞ 1919. Αναφορά Αλέξ. Μαζαράκη.

Ενενήντα επτά μέρες μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, ο Βενιζέλος θα υποστεί την πρώτη μεγάλη του εκλογική ήττα και το μικρασιατικό μέτωπο θα αναλάβουν οι αντίπαλοί του.

Στα 56 του χρόνια ο Κρητικός ηγέτης βρισκόταν στο ζενίθ της ζωτικότητάς του. Όμως η απόπειρα κατά της ζωής του στον γαλλικό σταθμό «Λυών» από δύο βασιλόφρονες αξιωματικούς στις 30 Ιουλίου/12 Αυγούστου 1920 είχε κλονίσει το ηθικό του. Την ίδια μέρα μέλη των Ταγμάτων Ασφαλείας του Παύλου Γύπαρη, πρωτοπαλίκਾਰου των Βενιζελικών, δολοφόνησαν στην Αθήνα τον αντιβενιζελικό διανοούμενο Ίωνα Δραγούμη.

Οι εκλογές της 1ης Νοεμβρίου 1920 παραμένουν ένα δυσεξηγήτο κομβικό σημείο της ελληνικής ιστορίας. Ασφαλώς οι αυθαιρεσίες της βενιζελικής διακυβέρνησης κατά την περίοδο 1917-1920 και ο πολεμικός κάματος επηρέασαν το εκλογικό σώμα. Όμως οι τόσες επιτυχίες του μεγάλου πολιτικού δεν επισκιάζονταν από τις ακρότητες του διχασμού.

Η αντιπολίτευση των βασιλοφρόνων κέρδισε καθαρά τους Φιλελεύθερους με 3% διαφορά, που χωρίς τον υπολογισμό της Θράκης έφτανε το 8,5%. Το ΣΕΚΕ (πρόδρομος του ΚΚΕ) έλαβε μόλις 2,3% των θετικών ψήφων.¹⁴

Οι Φιλελεύθεροι έλαβαν στις μοιραίες εκλογές μό-

14. Νίκος Πετσάλης-Διομήδης, *Ο Βενιζέλος και η πρόκληση της Μεγάλης Ελλάδας*, 3ος τόμος, υπό έκδοση, ΜΙΕΤ.

νο 118 από το σύνολο των 369 εδρών. Την αναμέτρηση κέρδισαν οι συνασπισμένοι αντιβενιζελικοί της Ηνωμένης Αντιπολιτεύσεως, με μεγαλύτερο το Κόμμα των Εθνικοφρόνων, που μετονομάστηκε σε Λαϊκό Κόμμα. Οι 100.000 περίπου στρατιωτικές ψήφοι δεν καταμετρήθηκαν ποτέ.